

Mariana Wesołego grecka filozofia w Bizancjum

MAGDALENA JAWORSKA-WOŁOSZYN

/ Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim /

Marian Wesoły wielu polskim, jak i zagranicznym uczonym dał się poznać jako wybitny badacz i znawca filozofii antycznej. Uprawianej w dobie antyku myśli filozoficznej poświęcił znaczną część swojego życia i działalność badawczą. Wyrazem jego pasji są poruszające różnorodną tematykę prace z dziedziny, o której mowa powyżej. W ich gronie odnajdujemy nie tylko publikacje na temat wielkich mistrzów, tj. Sokratesa, Platona i Arystotelesa, ale także sofistów, Hippokratesa czy przedsokratyków. Marianowi Wesołemu zawdzięczamy również przekłady na język polski niektórych pism, ocalałych fragmentów czy doksografii Hippokratesa i przedsokratyków. Ponadto Marian Wesoły sporo uwagi poświęcił także innej pasjonującej dziedzinie badań, mianowicie stanowiącej naturalną kontynuację antycznej filozofii, greckiej filozofii w Bizancjum. Otóż ta właśnie, dotychczas nierozpoznana i przez licznych badaczy zaniedbana dziedzina dociekań, stanowi jego ‘drugie oko’. Niniejszy artykuł poświęcony będzie omówieniu tej działalności Profesora.

Artykuły

W szerokim, liczącym około 200 artykułów i rozpraw, dorobku naukowym Mariana Wesołego odnajdujemy dwa teksty, które poświęcone zostały wyłącznie filozofii greckiej

w Bizancjum. Artykuł o wymownym tytule *Z Konstantynopola do Florencji, czyli odzyskanie greki na Zachodzie*¹ stanowi w dorobku naukowym Profesora pierwszą pozycję, która dotyczy uprawianej przez bizantyjskich myślicieli działalności edukacyjnej i filozoficznej. Zgodnie z tytułem, przedmiotem jej dociekań jest aktywność zapomnianych, a pochodzących z Bizancjum uczonych we włoskim renesansie, która — zdaniem Mariana Wesołego — jak dotąd nie doczekała się należnych i gruntownych badań. Z artykułu dowiadujemy się, że odzyskanie greki na Zachodzie będące w dużej mierze zasługą bizantyjskich uchodźców wyznaczają dwie daty, tj. rok 1397 i 1497. W roku 1397 miał bowiem przybyć z Konstantynopola do Florencji nauczający greki wielu humanistów Manuel Chrysoloras (1350/1355–1415), a w 1497 roku na Uniwersytecie w Padwie Nicholas Leonicus Thomaeus (1456–1531) oficjalnie rozpoczął swoje wykłady na temat arystotelesowskiej filozofii w oparciu o oryginalne pisma Stagiryty. Jak słusznie podaje Profesor, wprowadzcie już początkowi humaniści Petrarka (1304–1374) i Boccaccio (1313–1375) uznali, że „prawdziwą ojczyzną mądrości jest Hellada, do której należy powrócić”², jednak przełom w studiach nad grecką myślą w Italii zawdzięczamy dopiero następnym pokoleniom włoskich humanistów. Istotnie pierwsi helleniści na terenach Italii, a jednocześnie miłośnicy i entuzjaści antyku zostali wykształceni za sprawą Manuela Chrysolorasa. Ich grono tworzyli zainteresowani raczej literackimi i estetycznymi walorami greckich pism, a nie obecnymi w nich kwestiami naukowymi i filozoficznymi uczeni, tj. Leonardo Bruni (1369–1444), Niccolò Niccoli (1363–1437), Guarino da Verona (1370–1460) i Palla Strozzi (1373–1462).

Za kolejne znaczące momenty w odzyskiwaniu greki na Zachodzie uznaje Profesor kontakt humanistów z greckimi uczonymi podczas Soboru w Ferrarze i we Florencji (1438–1439) oraz mający miejsce w 1453 roku upadek Konstantynopola. Sobór w Ferrarze i we Florencji nie tylko stworzył okazję „do bezpośredniego spotkania i konfrontacji stanowisk kilkuset wybitnych teologów i myślicieli obydwu zwaśnionych od stuleci świętów chrześcijańskich”³, ale także rozbudził zainteresowania grecką literaturą i filozofią w kontekście sporu o wielkich hellenickich filozofów — Platona i Arystotelesa. Skutkiem owego toczącego się przez ponad trzy dekady sporu posoborowego, były liczne pisma natury polemicznej. Rzecz dotyczyła tego, którego z wielkich filozofów Hellady można i należy uznać za autorytet dla chrześcijańskiej teologii. Z drugiej strony, upadek stolicy Bizancjum i przeniesienie się Bizantyjczyków na tereny Italii przyczyniły się do wzmożonych starań mających na celu odzyskanie i przejęcie greckiej spuścizny literackiej, co zaowocowało licznymi tłumaczeniami pism greckich na język łaciński. Wyrazem tego jest m.in. translatorska działalność Bessariona, Jerzego z Trapezuntu czy Teodora Gazesa.

Po nakreśleniu istotnych dla odzyskania i uchronienia przed zagładą bizantyjskiego dorobku kulturowego dat i związanych z nimi okoliczności, Marian Wesoły wnikliwie

¹ Por. Wesoły (1998).

² *Ibidem*, s. 287.

³ *Ibidem*, s. 290.

omawia życie i działalność żywo zaangażowanych w ten proces Bizantyjczyków. Jego prawie dziesięciostronicowy przegląd postaci rozpoczyna się od Georgiosa Gemistosa (ok. 1360–1452), który sprawił, że „podłożem sporów filozoficzno-religijnych stał się nieznan dotąd w świecie łacińskim platonizm”⁴ i od którego pisma *O tym, czym różni się Arystoteles od Platona* rozpoczął się wielki spór o Platona i Arystotelesa. Dalej przywołani zostają tłumacze pism greckich na łacinę oraz autor tekstu *Porównanie Platona i Arystotelesa*, będącego w swej istocie zjadliwym atakiem na chrześcijański platonizm — Jerzy z Trapezuntu (1395–1472/1473), ratujący przed zniszczeniem greckie rękopisy Bessarion, którego dzieło *Na oszczercę Platona ksiąg IV* stanowiło pierwsze rzetelne porównanie i próbę pogodzenia Platona z Arystotelesem (s. 292–295), Teodor Gazes (1400–1470) — umiarkowany zwolennik Stagiryty, nauczyciel greki i tłumacz dzieł arystotelesowskich, a także tych autorstwa Teofrasta i Hippokratesa. Po Gazesie poznajemy jeszcze losy i działalność filozoficzno-edukacyjną kilku znamienitych Bizantyjczyków w tym: Ioannesa Argyropulosa (1393/1394 lub 1415–1487), Demetriosa Chalkondyleasa (1424–1511), Michaela Apostolisa (ok. 1420–1474 lub 1486), Andronikosa Kallistosa (?–1476/87), Konstantina Laskarisa (1434–ok. 1501), Janosa Laskarisa (1445–1534), Markosa Musurosa (1470–1517), Zachariasa Kalliergisa (ok. 1473–po 1524) i Nicholasa Leonicusa Thomaesa.

W końcowej części artykułu Marian Wesół sygnalizuje dość trudną sytuację bizantyjskich uchodźców w Italii, którzy nie zawsze spotykali się ze zrozumieniem i należywym uznaniem ze strony włoskich humanistów. Nie bez powodu omówione tutaj zostają nieocenione osiągnięcia Bizantyjczyków na polu filologii i filozofii. Dzięki nim bowiem „Europa Zachodnia poczyniła ogromny postęp ze stanu prawie zupełnej nieznanomości greki do jej wskrzeszenia i przyswojenia niemal całego ówczesnego *corpus* literatury greckiej”⁵. Owoce współpracy bizantyjskich uczonych z humanistami były też pierwsze edycje pism antycznych i opracowanie zbioru greckich tekstów matematycznych. W wyniku odzyskania edycji i przekładów tychże pism, będących w dużej mierze zasługą przybyszów z Bizancjum, narodził się humanizm włoski i europejski. Niestety wraz z zanikiem twórczego hellenizmu w Italii na początku XVI wieku późniejsi uczeni Zachodu, ucząc się już greki w oderwaniu od samej Hellady i Greków, stracili możliwość stosownego jej poznania. Bierne zaś przyswajanie języka greckiego przełożyło się w czasach późniejszych na znikomą znajomość greckiej spuścizny piśmienniczej u filozofów ery nowożytnej, co wyjaśnia niemalą rolę, jaką odegrały potem tłumaczenia z greki na łacinę i na języki narodowe. Bez wątplenia jednak, jak słusznie zauważa Profesor, w gronie tych ostatnich przekłady polskie są nie tylko opóźnione, ale także niekompletne.

Drugi z artykułów Mariana Wesolego, tj. *Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim — przegląd ważniejszych historiografii*⁶ — jak sugeruje sam tytuł — poświęcony został zupełnie innej tematyce. Jego celem jest wskazanie racji i powodów podjęcia badań nad

⁴ *Ibidem*, s. 291.

⁵ *Ibidem*, s. 300.

⁶ Por. Wesół (2008).

uprawianą w Bizancjum filozofią poprzez „przeгляд jej ważniejszej i twórczej literatury przedmiotu ostatniego półwiecza”⁷, zwłaszcza że wskutek wcześniej wytworzonych uprzedzeń badacze rzadko kiedy są w pełni świadomi rangi filozofii, o której jest mowa. Zaproponowany przegląd literatury obejmuje zarówno opracowania zagraniczne, jak i polskie, a ich listę tradycyjnie otwiera pionierska w tym zakresie monografia Bazylego Tatakisa pt. *La philosophie byzantine*, za sprawą której wzrosło zainteresowanie tą dziedziną. Krótkiemu omówieniu struktury książki greckiego uczonego towarzyszą uwagi odnośnie do jej dotychczasowych tłumaczeń na języki obce oraz do jej problematycznego tytułu. Dalej uwzględnione zostają szczegółowe studia, w których mimo dominującej problematyki teologicznej i religijnej, nie brakuje nawiązań do tematyki o charakterze filozoficznym, a także studia dotyczące relacji między bizantyjską a antyczną filozofią, kulturowych i edukacyjnych uwarunkowań w Cesarstwie Bizantyjskim. Wśród przywołanych autorów pozycji wydanych w ubiegłym wieku odnajdujemy: H.-G. Becka, G. Podskalskiego, J. Meyendorffa, K. Oehlera, P. Lemerla, S. Runcimana, C. N. Constantinidesa oraz H. Hungera. Obok wyżej wymienionych, należne im miejsce otrzymały także powstałe już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku opracowania dwóch polskich badaczy, czyli O. Jurewicza i Z. Kuksewicza, a także książki omawiające studia filologiczne w Bizancjum N. G. Wilsona.

Sporo uwagi poświęcił również Profesor opracowaniom tekstów autorstwa rosyjskich i francuskich uczonych, spod których pióra wyszły liczne prace z zakresu interesującej nas tutaj dziedziny. Godny odnotowania jest fakt, że choć rosyjska tradycja badań nad Cesarstwem Bizantyjskim uchodzi za jedną z najbardziej znaczących, to jednak publikacje związanych z nią badaczy poprzez nieznaną im języka rosyjskiego na ogół nie są znane, a cytowane są jedynie sporadycznie. Warto tu przywołać zwłaszcza takich autorów, jak: И. П. Медведев czy З. В. Удальцова. Do grupy cennych opracowań francuskojęzycznych należy z kolei zaliczyć publikacje autorstwa A. de Libera i L. Brissona. Przegląd literatury przedmiotu wieńczy monumentalna pozycja belgijskiego badacza L. Couloubaritsisa oraz prace N. A. Matsoukasa i K. G. Niarchosa, czyli uczonych greckich, którzy w opinii Profesora „najbardziej są kompetentni do wnikania w rozległe i trudne źródła myśli bizantyjskiej”⁸.

W dalszej części artykułu Profesor odnosi się do „filozofii bizantyjskiej” jako nowego hasła encyklopedycznego i słownikowego. W tym też kontekście przywołuje opracowania autorstwa różnych badaczy oraz zasadnie podkreśla, że hasło to niestety pominięto w *Encyklopedii kultury bizantyjskiej* (Warszawa 2002) pod redakcją O. Jurewicza oraz w szkicu W. Cerana pt. *Początki i etapy rozwoju bizantynologii polskiej* (Poznań 2005).

W uwagach końcowych Marian Wesoly zauważa, że „przełom i początek trzeciego tysiąclecia daje nam jednak nadzieję na nową świadomość badawczą w zaniedbanej

⁷ *Ibidem*, s. 203.

⁸ *Ibidem*, s. 206.

dotąd dziedzinie”⁹. Dowodzi tego podjęta w ostatnich latach współpraca międzynarodowa, której owocami będą „dalsze wydania krytyczne filozofów bizantyjskich, jako też konferencje naukowe”¹⁰. W zakończeniu Profesor omawia również wydaną w 2008 w Würzburgu oryginalną niosącą interesujące analizy rozprawę autorstwa bułgarskiego badacza G. Karpieva — *Philosophie in Byzanz* oraz wskazuje na konieczność kontynuowania studiów z zakresu krzewionej w Cesarstwie Bizantyjskim filozofii, ponieważ „chodzi głównie o to, aby filozofia i nauka w Bizancjum nie pozostawała białą plamą w naszej świadomości badawczej i edukacyjnej”¹¹.

Posłowie do pionierskiej *Filozofii bizantyjskiej* Bazylego Tatakisa

W roku 2012 po raz pierwszy wydana została w Polsce monografia poświęcona filozofii bizantyjskiej. Była to pionierska *La Philosophie byzantine* Bazylego Tatakisa¹². Polska edycja tego tekstu (w przeciwieństwie do innych jego obcojęzycznych wydań) została zaopatrzona w nader cenne i obszerne *Posłowie* autorstwa Profesora (s. 255–301). Samo *Posłowie*, liczące aż 46 stron, składa się z siedmiu rozdziałów. Dwa pierwsze z nich, tj. *Kim był Bazyli Mikołaj Tatakis* (s. 255–256) oraz *Pionierska „La Philosophie byzantine”* (s. 256–258), przybliżają nam sylwetkę twórcy oraz jego wielkie dzieło.

Kolejny rozdział pt. *Filozofia grecka w Bizancjum: przegląd ważniejszej historiografii* (s. 258–275) stanowi naturalne rozwinięcie i jednocześnie uzupełnienie tych wątków, które Marian Wesoly omówił w przywołanym już artykule *Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim — przegląd ważniejszej historiografii*. Do podjętych w tworzących go podrozdziałach zagadnień należą: *Dziedziny okotofilozoficzne: teologia, retoryka, literatura, filologia, edukacja, kultura* (s. 261–265), *Wykładnie historii filozofii (średnio-wiecznej)* (s. 265–268), *Całościowe i oddzielne monografie* (s. 265–271), *Hasła encyklopedyczne i artykuły naukowe* (s. 271–273), *Serie wydawnicze* (s. 273), *Konferencje naukowe* (s. 273–274), *Przekłady i opracowania polskie* (s. 274–275).

Na początku III rozdziału próbuje Profesor zmierzyć się z wytworzoną, a następnie utrwaloną w ciągu wieków negatywną oceną bizantyjskiej cywilizacji, która nieobca była zarówno wielkim myślicielom pokroju Monteskiusza, Woltera i Hegla czy historykom, by wymienić Gibbona, Lecky’ego i Konecznego. Rewidując niesprawiedliwe uprzedzenia i osądy, Marian Wesoly wspomina tych autorów, którzy w swoich opracowaniach

⁹ *Ibidem*, s. 207.

¹⁰ *Ibidem*, s. 208.

¹¹ *Ibidem*, s. 209.

¹² Por. Tatakis (2012).

podjęli walkę z owymi uprzedzeniami i osądami (m.in. K. Zakrzewski, Rémi Brague, G. Ostrogorski, J. Herrin).

Następnie, zgodnie z przyjętym przezeń porządkiem (uwzględniającym poszczególne dziedziny), przechodzi Profesor do wskazania najnowszych pozycji odnoszących się do filozofii bizantyjskiej (s. 261–265). Są to książki z pogranicza filozofii i teologii autorstwa G. Podskalskiego, H. Hungera, J. Meyendorffa, S. Runcimana oraz A. Siemianowskiego. Kolejnymi odnotowanymi pozycjami są te, które wiążą się z historią literatury, retoryką, kulturą pisma oraz edukacją i nauką jako ważnymi płaszczyznami uwzględniającymi filozofię bizantyjską. W tym kontekście Profesor przywołuje wybitnych znawców przedmiotu badań, których grono stanowią uczeni: O. Jurewicz, P. Eleuteri, G. Kustas, H. Cichocka, N. G. Wilson, J. Harris, P. Lemerle, S. Runciman, E. B. Fryde, И. П. Медведев, З. В. Удальцова, R. Dostálová. Ponadto zostają tu jeszcze wspomniane prace zespołowe oraz publikacje, w których nie brak odniesień do antycznego, bizantyjskiego i post-bizantyjskiego hellenizmu.

W dalszej części rozdziału III, którego przedmiotem rozważań są wykładnie średniowiecznej filozofii (s. 265–268). Oprócz wspomnianych w artykule pt. *Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim — przegląd ważniejszej historiografii* szacownych prac i rozdziałów autorstwa K. Oehlera, S. Świeżawskiego, Z. Kuksewicz, A. de Libera, L. Brissona i Couloubaritsisa, pojawiają się dodatkowo wzmianki o zbiorowym opracowaniu *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* oraz o będącym w przygotowaniu tomie pt. *Philosophie in Byzanz* (red. G. Kapriev).

Po przeglądzie polskich i obcojęzycznych rozpraw Marian Wesoły w 3 podrozdziale pt. *Catościowe i oddzielne monografie* (s. 268–271) przechodzi do rozpraw podejmujących trud omówienia pism myślicieli bizantyjskich. Zostają tutaj przedstawione zarówno rozprawy, o których była już mowa w artykule opublikowanym w 2003 roku (a mianowicie te autorstwa L. Couloubaritsisa, N. A. Matsoukasa i K. G. Niarchosa), jak i również dwie nowsze pozycje rosyjskich badaczy — В. М. Лурье oraz П. С. Ревко-Линардато.

W części rozdziału III poświęconej hasłom encyklopedycznym i artykułom naukowym Marian Wesoły wskazuje na jeszcze innych twórców nowego hasła ‘filozofia bizantyjska’. Są nimi M. Cacouros, K. Ierodiakonou i B. Bydén. Ponadto Profesor przywołuje stanowiącą znakomite kompendium z zakresu szeroko pojętej filozofii bizantyjskiej i jej reprezentantów wydaną pod redakcją H. Lagerlunda w 2011 roku *Encyclopedia of Medieval Philosophy between 500 and 1500*. Przy tej okazji wspomina również wybitnych znawców materii (G. Arabatzisa, B. Bydén, P. Golitsisa, K. Ierodiakonou, G. Karamanolisa i innych), których opracowania zostały tam umieszczone. Warto dodać, że w nawiązaniu do haseł obecnych w Powszechnej Encyklopedii Filozofii zostają przywołane i te poświęcone poszczególnym Bizantyjczykom autorstwa Profesora, M. Ciszewskiego i A. Palusińskiej. Podrozdział kończy się krótkim zestawieniem trzech instruktywnych i dydaktycznych artykułów, których autorami są A. Bravo García, K. Viglas, M. Trizio.

Krótki podrozdział 5, czyli Serie wydawnicze (s. 273), przedstawia dwie serie wydawnicze — *Philosophi Byzantini* i *Commentaria in Aristotelem Byzantina* (stanowiące część

znanego projektu Corpus Philosophorum Medii Aevi), których nadrzędnym celem jest edycja tekstów źródłowych.

W podrozdziale 6 natomiast, zatytułowanym *Konferencje naukowe* (s. 273–274), przywołane są organizowane w ostatnich latach konferencje naukowe oraz badacze, którzy brali w nich udział. Mamy tutaj wzmianki o międzynarodowej konferencji, która odbyła się w Salonikach w roku 1997, o XX Kongresie Międzynarodowych Studiów Bizantynistycznych, który miał miejsce w Paryżu w roku 2001, a także o publikacjach, zawierających wygłoszone na nich odczyty.

W ostatnim z podrozdziałów pt. *Przekłady i opracowania polskie* (s. 274–275) Profesor zasadnie podkreśla, że polscy badacze byli i są zainteresowani filozofią bizantyjską w znikomy sposób oraz że jedynymi pismami bizantyjskich myślicieli, które zostały przetłumaczone na język polski, są prace Focjusza i Psellosa. Mowa jest również o dwóch opracowaniach polskich autorów, tj. M. Ciszewskiego i M. Jaworskiej.

IV rozdział *Posłowie* pt. *Ramy czasowe i przedstawiciele filozofii greckiej w Bizancjum* (s. 275–278) podnosi istotną kwestię chronologii filozofii w Bizancjum oraz jej reprezentantów. Dowiadujemy się z niego, że w Cesarstwie Wschodniorzymskim uprawianiem filozofii zajmowali się nie tylko ci, dla których stanowiła ona zajęcie główne, lecz także teologowie, erudyci, egzegeci, mnisi tudzież hierarchowie Kościoła. W rozdziale tym Marian Wesoly przedstawia imienny zestaw postaci, które zajmowały się filozofią w Bizancjum oraz stosowne źródła. Należy podkreślić, że jego zestawienie jest jednym z najbardziej szczegółowych i aktualnych w literaturze przedmiotu, jakie dotychczas zostały zaprezentowane¹³.

Rozdział V pt. *Synopsis filozofii greckiej w Bizancjum* (s. 278–296) tworzy aż 7 podrozdziałów. Ogólny cel tej części *Posłowie* to „nakreślić *synopsis*, czyli zespolony wgląd w postaci znaczących filozofów, ich głównych dzieł, stawianych problemów i toczonych sporów”¹⁴. Przed omówieniem myśli filozoficznej i dokonań poszczególnych reprezentantów, w podrozdziale *Ogólne rozumienie filozofii* (s. 279–281), Marian Wesoly nakreśla kilka znaczeń terminu *philosophia* w rozumieniu potocznym i 6 bardziej określonych jego wykładni o proveniencji neoplatonickiej, które cieszyły się popularnością w Bizancjum. Odnosząc się zaś do nauczania filozofii, Profesor wskazuje na jego wywodzące się z antyku podstawy, a także na zestaw lektur, po które najczęściej sięgano w Cesarstwie Bizantyjskim.

Przegląd najbardziej znaczących postaci, które zapisały się na kartach historii bizantyjskiej filozofii w podrozdziale II pt. *Pierwszy bizantyjski humanizm* (s. 281–283), rozpoczyna Profesor od komentatora arystotelesowskich pism Stefana — Leona Matematyka (ok. 790–869), Focjusza (820–891) — „dzięki któremu odżyły zainteresowania literackie i encyklopedyczne w oparciu o studia nad antycznymi tekstami”¹⁵ oraz miłośnika ksiąg

¹³ Por. np. N. Matsoukas (1998); B. M. Лурье (2006); P. Milko (2009; 2016); K. Ierodiakonou (2002).

¹⁴ Por. Wesoly (2012: 279).

¹⁵ *Ibidem*, s. 281–282.

i egzegety Arethasa (ok. 850–944). Następnie w podrozdziale III, czyli „Konsulowie filozofów”: Psellos i jego uczniowie (XI–XII w.), przywołani zostają (s. 283–286) związani ze stołeczną Wszechnicą w XI wieku „konsulowie filozofii”, a więc najwybitniejszy bodaj ze wszystkich Bizantyjczyków Michał Psellos (1018–1078), jego kontrowersyjny uczeń Jan Italos (ok. 1025–1082), badający lekarские teksty antyku — Teodor ze Smyrny (koniec XI w.) i zasłużeni na polu filozofii w XII wieku Eustratios z Nikei (ok. 1050–1120), Michał z Efezu (ok. 1050–ok. 1129), Teodor Prodrornos (ok. 1100–ok. 1170), Mikołaj z Methone (zm. ok. 1165).

W 1204 roku zdobyty został Konstantynopol, stąd też za panowania tam Łacinników działalność filozoficzną kolejnych Bizantyjczyków wiązać należy z Nikeą. To właśnie w Nikei, w której założona została dynastia Laskarysów, wielu spośród bizantyjskich nauczycieli znalazło schronienie. Do najbardziej oświeconych tego okresu, czyli wieku XIII, a wspomnianych przez Profesora w 4 części o tytule *Filozofowie w Nikei (Nicei) (XIII w.)* (s. 286–287), przynależeli: cesarz Teodor II Laskarys (1233–1258), wybitny znawca teologii i logiki Nikefor Blemmydes (1197–1272), tłumacz wybranych pism Boecjusza — Manuel Holobolos (ok. 1249–po 1284).

W podrozdziale 5, tj. *Filozoficzne i naukowe nurty* (s. 288–291), na przestrzeni XIII i XIV wieku Profesor przedstawia świątłych Bizantyjczyków, których działalność przypada na rządy Paleologów. W tym też okresie, zwanym nierzadko ostatnim renesansem bizantyjskim, nauczali i tworzyli: erudyta Maksym Planudes (ok. 1255–1305), autor jedyne go późnobizantyjskiego komentarza do Platona — Jerzy Pachymeres (1242–ok. 1310), autor parafrazy do arystotelesowskiego traktatu *O duszy* — Sofonias (XIII/XIV w.), kontestator Platona, Plotyna i Stagiryty — Nikefor Chumnos (ok. 1250–1327), znawca wielu dziedzin — Teodor Metochites (1270–1332), oryginalny Nikefor Gregoras (ok. 1290–1360) oraz znamienity mnich i lekarz Rakendytes (ok. 1280–1330).

Wraz z przywołaniem podkreślającego znaczenie wiedzy i dociekań w oczyszczaniu ludzkiej duszy i prowadzeniu jej do Boga — Barlaama z Kalabrii (ok. 1290–1348) oraz uznającego nieustanne modlitwy, a nie filozofię za rzeczywiste źródło poznania Boga — Grzegorza Palamasa (ok. 1296–1359), Marian Wesoły nakreśla podłoże i filozoficzne zaplecze wspomnianego w tytule XIV-wiecznego sporu w przedostatniej części rozdziału V pt. *Kontrowersja hezychastyczna* (s. 291–293). Omówieniu tutaj zostaje także poddana aktywność innego teologa, utalentowanego i przeto uznanego przez Scholariosa ‘klejnotem kościoła’ Mikołaja Kabasilasa (zm. ok. 1371).

Kontrowersje wokół Platona i Arystotelesa (s. 293–296), odzwierciedlające narosłe w Bizancjum napięcie między zwolennikami Platona lub Arystotelesa, stanowią przedmiot rozważań Profesora podjętych w części zamykającej rozdział V. Zaprezentowani w niej bizantyjscy myśliciele wykazują w swoich pismach różnice między obydwoma helleńskimi filozofami i próbują ustalić, którego z nich doktrynę można uznać za bliższą chrześcijańskiej wierze. Te, właściwe dla końcowej fazy bizantyjskiej filozofii, działania znalazły swój wyraz w walce prowadzonej przez wielkiego miłośnika Hellady i Platona — Georgiosa Gemistosa Plethona (1360–1453), którego dzieło *De Differentiis* wywołało spór, o którym mowa, i Scholariosa (1400–1472) — zdecydowanego oponenta tego pierwszego,

obrońcę Arystotelesa i ostatniego wybitnego filozofa Konstantynopola. W kontekście omawianego sporu przedstawieni dalej zostają pozostali jego uczestnicy, a mianowicie Jerzy z Trapezuntu (1395–1472) oraz kardynał Bessarion (1403–1472).

W VI przedostatnim rozdziale *Posłowania*, zatytułowanym *Ogólna charakterystyka filozofii bizantyjskiej* (s. 296–297), Profesor ukazuje różne sposoby ujmowania myśli filozoficznej w Bizancjum oraz podkreśla encyklopedyczny charakter wykładanej tam filozofii. Dowiadujemy się także, że w przeciwieństwie do świata Zachodu, filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim nie była traktowana jako służebnica teologii, ta druga bowiem nigdy nie zyskała szansy na rozwinięcie się w scholastyczną metodę dochodzenia prawd wiary. Odnosząc się z kolei do problemów nurtujących samych filozofów w Bizancjum, Marian Wesoły podaje, że dotyczyły one różnych zagadnień, w tym stworzenia świata, zła, ludzkiej woli, sztuki dobrego życia itp. Co istotne, Bizantyjczycy, mimo że nie są autorami nowych systemów w filozofii, to wskutek właściwego im zamiłowania do pism antycznych objaśnili dawną myśl w sposób interesujący i oryginalny.

Posłowie Profesora do pionierskiej *Filozofii bizantyjskiej* Tatakisa wieńczy rozdział VII — *Trzy drogi przekazu filozofii i kultury greckiej* (s. 297–301). Wspomnianym w tytule drogom przekazu bizantyjska kultura duchowa zawdzięcza swoją wiekopomność. Według Mariana Wesołego, zapisała się ona trwale na kartach historii wskutek transmisji greckich tekstów filozoficznych i naukowych do świata islamu i ich przekładów na języki arabski i syryjski. Drugą drogę stanowił przekaz prawosławia oraz bizantyjskiej kultury do południowych Słowian i Rusinów, dla których to ortodoksja odzwierciedlała właściwą im jedność narodową i duchową. Ostatnią zaś, najpóźniejszą ze wszystkich, lecz trwającą do dziś, była droga przekazu filozoficznej kultury. Bizancjum zachowało kluczowe pisma nie tylko z zakresu literatury, filozofii, prawa rzymskiego, ale także nauk matematycznych i przyrodniczych. Bizantyjczycy, przepisując i komentując spuściznę antyku, ocalili ją i uchronili przed zapomnieniem. Niestety, jak słusznie zauważa Profesor, „globalne” i antyintelektualne tendencje dzisiejszych czasów świadczą o zatraceniu przez Europę własnych korzeni i tradycji¹⁶. Stajemy jednak w obliczu nowych możliwości zgłębiania źródeł, pism, naukowych opracowań pochodzących wprost z Bizancjum bądź poświęconych tejże kulturze. Wystarczy tylko uświadomić sobie, że ta wprawdzie trudna i niełatwa dziedzina zasługuje na zainteresowanie ze strony uczonych i że nie powinna stanowić ‘białej plamy’ — czy to w świadomości edukacyjnej, czy badawczej. Polska edycja dzieła Bazylego Tatakisa może więc stanowić dobry punkt wyjścia i zachętę dla polskich badaczy do podjęcia rozważań w tym zakresie. O to też Profesor zabiega w ostatnich słowach swego *Posłowania*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 299.

Hasła encyklopedyczne i przekłady

Marian Wesoły przedstawił sylwetki wybranych przedstawicieli filozofii bizantyjskiej również w monumentalnej *Powszechnej Encyklopedii Filozofii*, w której to odnajdujemy aż dwanaście haseł jego autorstwa. Uwzględniając porządek chronologiczny haseł wydawanych w poszczególnych tomach *PEF* (nie zaś postaci zajmujących się filozofią w Cesarstwie Wschodniorzymskim), wymienić możemy następujące biografie autorstwa Profesora: Leontios z Bizancjum, Metochites Teodor, Michał z Efezu, Musuros Markos, Pachymeres Georgios, Planudes Maksimos, Scholarios Georgios, Teodor Gazes, Thomaeus Leonicus, Arethas, Focjusz, Manuel Chrysoloras. Warto dodać, że każdy z przywołanych Bizantyjczyków został szeroko zaprezentowany nie tylko od strony biografii, ale także przez pryzmat żywionych przezeń poglądów. Wszystkie przybliżające poszczególnych myślicieli hasła zostały także zaopatrzone przez Profesora w cenne wskazówki natury bibliograficznej.

Omawiając wkład Profesora w zaniedbywaną przez innych badaczy i filozofów dziedzinę, jaką jest filozofia grecka w Bizancjum, nie sposób pominąć faktu, że dzięki jego staraniom ostatnio ukazał się w Polsce nasz wspólny przekład I księgi *Zapisu praw*, czyli ostatniego dzieła kontrowersyjnego Georgiosa Gemistosa Plethona¹⁷. Tłumaczenie fragmentu pisma Plethona ukazało się na łamach międzynarodowego czasopisma *Peitho. Examina Antiqua*, którego założycielami są Marian Wesoły i Mikołaj Domaradzki, a które od 2010 roku jako jedyne w naszym kraju, prócz propagowania dokonań badawczych z zakresu greckiej i rzymskiej myśli filozoficznej, podejmuje także trud przedstawienia osiągnięć filozofii bizantyjskiej. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że 5 tom rzeczonoego czasopisma (wydany w roku 2014) poświęcony został właśnie bizantyjskiej myśli filozoficznej i jej przedstawicielom.

Słowa spisane to nie wszystko...

W swoich publikacjach poświęconych bizantyjskiej myśli filozoficznej Profesor ujął w zasadzie wszystko, co należy, by pojąć piękno filozofii niegdyś uprawianej na terenach Cesarstwa Wschodniorzymskiego (a dziś zapomnianej przez wielu). Dzięki niemu polscy badacze oraz wszyscy zainteresowani kulturowym dziedzictwem Bizancjum zyskali sposobność zapoznania się z nieznanymi na ogół Bizantyjczykami, ich życiem, właściwymi dłań poglądami i omawianymi przez nich na co dzień kwestiami. Profesor w artykułach, hasłach encyklopedycznych i obszernym *Posłowie do Filozofii bizantyjskiej* Tatakisa, podkreślał znaczenie dokonań dla kultury europejskiej tych wybitnych jednostek, osadzając je zarazem w szerokim kontekście historiozoficznym. Jego refleksje zaś nad aktualnym stanem badań nad filozofią bizantyjską ukazują, jak wiele zrobiono do

¹⁷ Por. Wesoły, M., Jaworska-Wołoszyn, M. (2014: 301-319).

tej pory, ale też jak wiele wciąż pozostaje jeszcze do zrobienia, aby filozofia Bizancjum przestała być ‘białą plamą’.

Publikacje Profesora poświęcone filozofii i postaciom, które na stałe zapisały się na kartach filozofii w Bizancjum i historii filozofii w ogóle nie wyczerpują jednak wszystkich jego osiągnięć i dokonań na rzecz propagowania badań w tym zakresie. Wypada nadmienić, że dzięki Profesorowi w 2008 roku powstała w Polsce Pracownia Badań nad Filozofią Antyczną i Bizantyjską na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, która w roku 2016 przekształcona została w Zakład Filozofii Antycznej, Bizantyjskiej i Średniowiecznej. Zakład pod kierownictwem Profesora jako jedyny tego typu w Polsce funkcjonuje do chwili obecnej, a Profesor jako jedyny polski wykładowca uwzględnia filozofię bizantyjską w akademickim *curriculum*. Dzieląc się na co dzień swoją pasją ze studentami, zaznajamia przedstawicieli młodszego pokolenia z jej podstawowymi problemami, pojęciami i nurtami, powstałymi w jej obrębie kontrowersjami, najnowszymi opracowaniami źródłowymi oraz monograficznymi. Przedstawiając filozofię bizantyjską jako najnowszą dziedzinę historiografii filozofii, z właściwym sobie zacięciem przekonuje swych wychowanków, że zasadne jest jej uwzględnianie w wykładni historii filozofii europejskiej. Praca dydaktyczna, o której mowa, wydaje się nader istotna — zwłaszcza, że niewiele jest w Polsce entuzjastów uprawianej w Bizancjum filozofii.

Chrześcijańska Europa wraz z upadkiem Konstantynopola, jak mawiał Eneasz Sylwiusz Piccolomini, bezpowrotnie utraciła ‘drugie oko’, czyli jedną z istotnych współtworzących ją części¹⁸. ‘Drugie oko’ Profesora Mariana Wesolego to jego zamiłowanie do filozofii Bizancjum. Jeżeli zgodzimy się z B. Williamsem, że spuściznę Grecji w filozofii Zachodu stanowi filozofia zachodnia, to przyznać także musimy, że bez dalszych badań bizantyjskiej myśli filozoficznej nie będziemy w stanie zrozumieć naszych korzeni i tradycji. Dlatego tak ważne jest, aby badacze filozofii nigdy nie zapominali o ‘drugim oku’ Profesora, a on sam nie ustawał w inspirowaniu innych do wydobywania z zapomnienia nieodpartych uroków bizantyjskiej cywilizacji.

¹⁸ Można o tym wyczytać z niezwykle interesującej książki o Bizancjum M. Dąbrowskiej. Por. Dąbrowska (2015).

BIBLIOGRAFIA

- DĄBROWSKA, M., 2015, *Drugie oko Europy. Bizancjum w średniowieczu*, Wrocław.
- IERODIAKONOU, K., 2002, *Byzantine philosophy and its Ancient Sources*, Oxford.
- ЛУРЬЕ, В. М., 2006, *История Византийской философии. Формативный период*, Petersburg.
- MATSOUKAS, N., 1998, *Ιστορία τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας*, Thessaloniki.
- MILKO, P., 2009, *Úvod do byzantské filosofie*, Červený Kostelec.
- MILKO, P., 2016, „Wybrane otázky byzantské filosofie”, w: *Konštatínove listy*, vol. 9.1, s.119–135.
- TATAKIS, B., 2012, *Filozofia bizantyjska*, przeł. S. Tokariew, Kraków.
- WESOŁY, M., 1998, „Z Konstantynopola do Florencji, czyli odzyskiwanie greki na Zachodzie”, *Eos* 75, s. 285–303.
- WESOŁY, M., 2005, s.v. „Leontios z Bizancjum”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 6, Lublin, s. 324–325.
- WESOŁY, M., 2006, s.v. „Metochites Teodor”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin, s. 126–127.
- WESOŁY, M., 2006, s.v. „Michał z Efezu”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin, s. 152–153.
- WESOŁY, M., 2006, s.v. „Musuros Markos”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin, s. 446–447.
- WESOŁY, M., 2006, s.v. „Pachymeres Georgios”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin, s. 938–939.
- WESOŁY, M., 2007, s.v. „Planudes Maksimos”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8, Lublin, s. 264–265.
- WESOŁY, M., 2007, s.v. „Scholarios Georgios”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8, Lublin, s. 964–966.
- WESOŁY, M., 2008, „Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim – przegląd ważniejszej historiografii”, w: A. Marchewka (red.), *„Rem acu tangere” Studia Interdisciplinaria ad Linguam et Litteras Graecorum Antiquorum Pertinentia*, Gdańsk, s. 203–210.
- WESOŁY, M., 2008, s.v. „Teodor Gazes”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9, Lublin, s. 399–400.
- WESOŁY, M., 2008, s.v. „Thomaeus Leonicus”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9, Lublin, s. 459–460.
- WESOŁY, M., 2009, s.v. „Arethas”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 10, Lublin, s. 35–36.
- WESOŁY, M., 2009, s.v. „Focjusz”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 10, Lublin, s. 166–168.
- WESOŁY, M., 2009, s.v. „Manuel Chrysoloras”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 10, Lublin, s. 292–293.
- WESOŁY, M., 2012, „Posłowie”, w: B. Tatakis, *Filozofia bizantyjska*, przeł. S. Tokariew, Kraków, s. 255–301.
- WESOŁY, M., JAWORSKA-WOŁOSZYN, M., 2014, „Plethona Zapis praw”, w: *Peitho. Examina Antiqua* 1(5), s. 301–319.

MAGDALENA JAWORSKA - Marian Wesoly's Greek Philosophy in Byzantium

- WOŁOSZYN

/ The Jacob of Paradises University, Poland /
margda@yahoo.com

Marian Wesoly devoted a considerable part of his life and research to studying the philosophical thought of antiquity. He is, therefore, widely known to scientific community as an admirer of Hellas, outstanding scholar and expert on ancient philosophy, which is reflected in his many publications in the field. Importantly, however, Marian Wesoly, has also been a pioneer of research into a much lesser known field of research, namely Greek philosophy in Byzantium. While this neglected and often disdained area of research has been the subject of Marian Wesoly's numerous publications, this article presents an over view of his most important findings.

KEY WORDS

Marian Wesoly, Byzantium, Byzantine philosophy, publications